

YU ISSN 0027-8084

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

XXIV/1—2

**БЕОГРАД
1979.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXIV (нова серија)

Св. 1—2

САДРЖАЈ

О неким појавама амбигвитета у вези са комбиновањем детерминације и координације (ЉУБОМИР ПОПОВИЋ)	3—20
Два „неправилна“ глагола VIII (Белићеве) врсте (БРАНИСЛАВ МИЛАНОВИЋ)	21—33
О појави термина <i>речник</i> и његовој афирмацији у српској лексикографији (ВЛАДИМИР ГУДКОВ)	34—39
Дистрибуција наставака генитива множине именица женског рода с ос- новом на групу сугласника (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	40—55
Из терминологије народних радиности	
Номинација цвјетног праха у стручној и народној пчеларској терминологији (САВО ПУЈИЋ)	56—62
Језичка култура	
Неки проблеми савремене језичке културе (АСИМ ПЕЦО)	63—66
Употребна вредност језика (СМИЉКА ВАСИЋ)	66—68
Путеви и услови сређивања наше језичке норме (МИТАР ПЕШИКАН)	68—80
Незнање које се јавно препоручује (МИЛОРАД СИМИЋ)	80—81
<i>Русоов</i> , а не <i>Русовљев</i> (ЈОРДАН МОЛОВИЋ)	81
Наш језик у страним факултетским програмима	
Нека питања методике рада на творби речи (МАРИЈАНА КИРШОВА)	82—91

ДВА „НЕПРАВИЛНА“ ГЛАГОЛА VIII (БЕЛИЋЕВЕ) ВРСТЕ

Као што је познато из граматике, глаголи *сјаџи* и *ћуџаџи* имају у промени облике по VIII Б е л и ћ е в о ј врсти, тј. као глаголи са односом основа *-а-* : *-и-* и са општим глаголским делом који се завршава задњонепчаним сугласницима *ч*, *ж*, (нпр. *џрч-а-џи* : *џрч-и-м*, *бе-ж-а-џи* : *беж-и-м*), сугласничким групама *шиј*, *жд* (нпр. *џшиј-а-џи* : *џшиј-и-м*, *звжд-а-џи* : *звжд-и-м*) и палаталним сонантом *ј* (нпр. *зуж-а-џи* : *зуж-и-м*). Наставак за основу инфинитива (*а*) код ових глагола постао је од прасловенског гласа *ǣ* (*ј а т*), који води порекло од индоевропског вокала *ē*. Тако је, на пример, *бежјаџи* постало од **bēgēti* > **bēžēti* > **bēžati* > *бежјаџи* / *бјежјаџи*, а *џшијаџи* — од **piskēti*.¹ Глаголи *сјаџи* : *сјим* и *ћуџаџи* : *ћуџим* имају, дакле, исте наставке за инфинитивну и презентску основу (*-а-*, *-и-*), али у општем делу немају наведене гласове ни гласовне групе, нити је њихово *а* у инфинитиву пореклом од старог гласа *ǣ*. И по томе се они издвајају од свих других глагола ове врсте.

М а р е т и ћ не ставља глагол *сјаџи* ни у једну класификациону врсту, већ га узима с глаголима који су „неправилни“ — „јер му се презент, императив и садашњи герундиј творе по III или IV врсти... , а остали облици по 1. разреду V врсте“, тј. као *вјдјим* или *ндјим* и као *чуваџи*. А што се тиче другог глагола, он на истом месту вели да кад *ћуџјеџи*, *ћуџјим*, који „иде сасвим правилно по III врсти“, тј. као *вјдјеџи*, *вјдјим*, значи „мучати“, инфинитив може гласити и *ћуџјаџи*, и тада се слаже с глаголом *сјдји*, *сјјим*.² — Код А. Б е л и ћ а, у његовим универзитетским предавањима, *сјаџи* је глагол VIII врсте, али са „неправилним облицима“ јер „има однос *а—и* иначе необичан: пред *а* није стари умекшан сугласник“.³ Међутим, у његовом гимназијском уџбенику то није неправилан глагол исте врсте: ту стоји да *сјаџи* „има правилне облике“. Јасно је да је сада узето у обзир правилно

¹ Р. Бошков ић, *Основи ујоредне граматичке словенских језика*, Београд, 1968, 82, 83. — А. Б е л и ћ, *Речи са конјугацијом* (скрипта), Београд, 1969, 47.

² Т. М а р е т и ћ, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, III izd., Zagreb, 1963. 292.

³ Наведена скрипта, 28—29.

грађење глаголских облика, као и однос наставака инфинитивне и презентске основе (-а- : -и-), а не и претходни сугласник у општем делу (*и*). За глагол *ћуџаџи* Белић у загради наводи и лик *ћуџеџи*, и вели само да „има у презенту *ћуџџм*“.⁴ — Стевановић, у великом универзитетском уџбенику, глагол *сиџм* — *сиџи*, који спада у његову VII врсту промене, убраја у глаголе са облицима „неправилног грађења“, и каже да се „врло ретко употребљава поред правилног глагола *сиџаџи*“. Глагол *ћуџаџи* уопште не помиње.⁵

Те ће глаголске речи бити предмет овога рада.

Глагол *сиџаџи*

То је стара реч. У грађи за израду историјског речника Југославенске академије налази се од XIII века. За њена значења наведен је велики број примера. И на основу тога може се закључити да је то била обична и врло употребљива реч у нашем старом језику западних крајева. Међутим, од XVI века употребљава се и глагол *сиџаџи*. Као што се види, тај глагол је постао наставком -ва-, којим се граде итеративни глаголи углавном од глагола перфективног вида (на пример: *даџи* : *даваџи*, *обећаџи* : *сбећаваџи*, *познаџи* : *познаваџи*, *прочитџаџи* : *прочитџаваџи* и др.). Од имперфективних глагола, поред *сиџаџи* : *сиџаваџи*, могу навести из Вуковог речника и *иљџи*, *иљџем* („виде пливати“) и *иђџи*, *иђм* („или појем?“) („виде ијеваџи“)⁶, који су нађени у народним песмама („Бијела свила по мору *иљила*“, „Петли *ијеше*, клепапа *удршије*“). Али су ови глаголи, изведени од глагола имперфективног вида, изгубили сасвим итеративно значење и употребљавају се као основни трајни, тј. значе јединствену радњу која неограничено траје, и није уопште битно њено вршење у разним правцима, односно у одређеним временским размацима. За глагол *сиџаваџи* у речнику ЈАЗУ пише да се његово итеративно значење „затрло“, „те *сиџаваџи* значи што и *сиџаџи*“.

На истом месту су наведене речи В. Мажуранића из *Приноса за хрватски љавно-павјесни рјечник*), према којима на истоку „превладава лик новији *сиџаваџи*“, а на северу „*сиџаџи*, *сиџм* опћено говоре“. У речнику Гл. Елезовића видимо да је у косовско-метохијском „дијалекту“ *сиџи*, *сиџм* обична реч „преко Лаба на истоку, ређа на западу“ (за то су примери: — Па би *сиђла* на двор; — *Сиђ*, пиле, *сиђи* и др.).⁷ Та се реч затим може чути и у говору крушевачког краја, али само у облицима радног глаголског придева (на пример: — Нођас сам *сиђла* дђвро; — дџте није дђо дан *сиђло*; — Нођаске смо *сиђли* до

⁴ Грамаџика српскохрватској језика за иређи разред, Београд, 1933, 89.

⁵ М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик* I, Београд, 1964, 358.

⁶ У речнику ЈАЗУ је *иђџи*, *иђџем*.

⁷ *Речник косовско-метохијској дијалекта* св. II, Београд, 1935.

неко дђбо и сл. Облици глагола *сјаѡи* забележени су и у говору Галипољских Срба, у Пехчеву (источна Македонија), у примерима: — јђлет ми се *сйѡ*; — *сйи* ми се; — *сйѡм*, *сйѡш*, *сйѡмо*, *сйѡју* и др.⁸ — Има, сигурно, и других говорних средина у којима се ова реч, више или мање, јѡш употребљава. Али о томе само толико.

Јер овде треба показати колико је она, бар приближно, заступљена код писаца нашег савременог књижевног језика. Ради тога сам прегледао речничке грађе Матице српске и Института за српскохрватски језик. Одатле ћу прво навести примере који се налазе у прозним делима, а затим оне који су употребљени у поезији. И у првој групи су ови:

Нећу да причам . . . како се вечерало, *сјало*, о чем се говорило (М. Миљанов, Дјела, 1947, 131); — И ја и Јања постадосмо једно другоме тако, као да смо били на једном срцу *сјали* (Саво П. Вулетих, Наши људи, Цетиње, 1910, 29); — . . . који би, зацело, био боље урадио да је отишао *сјаѡи* . . . (М. Цар, Наше приморје, СКЗ, 98); — Прије се *сјало* с уха на ухо (Иван Стојановић, Дубровачка књижевност, Дубровник, 1900, 310); — Кате. Хвала вам на питању, *Сјала* сам с уха на ухо јутрос до 8 ура (Л.З., Стрампутицама на пут; Срђ год. III, 1904, 875); — Није ли вам он на тараци јасно казао да . . . Дубровник . . . „иде *сјаѡи*?“ (И. Војновић, Акорди, 1917, 63); — Пошђ, па се вратио, а знаш ђе сад *сйи*? (И. Војновић, Еквиноцијо, СКЗ, 15); — Идеш, *сјаѡи*, чекај! (И. Ђипико, Са острва, СКЗ, 222); — Ајде *сјаѡи*, боље ти је . . . (И. Ђипико, За кружом, Нови Сад, 1904, 199); — Ево три дана не *сйим* . . . (М. Лисичар, Приповијести, Загреб, 1910, 76); — . . . а кад се *сйи*, онда ни мусломан не море ништа видјети . . . (Ђ. Јакшић, Дела књ. V, 170); — Како мирно, како тврдо, како дубоко *сйи*! (Л. Костић, Дrame, СКЗ, 230); — иди и реци смени која чува Томаиду нека легне *сјаѡи* (Б. Нушић, Сабрана дела XVIII, 271).

Свега је толико примера. А из овог прегледа види се и то да има више писаца — у чијим су делима употребљени облици глагола *сјаѡи* — који су из југозападних и западних крајева и да сви, осим последњег, припадају ранијем времену. Зато се чини као да те речи уопште и нема код савременијих и данашњих писаца или као да се она код њих може јавити само изузетно. Ја бих рекао да то одговара и стању у говорном књижевном језику: глагол *сјаѡи* се данас тешко или једва где може чути, ако не и никако. А Маретих је у својој *Грамаѡици* написао да се „говори поред обичнијег *сјаваѡи*“ (стр. 292), што свакако није

⁸ П. Пвић, *О ѡвору Галипољских Срба*, Београд, 1957, 33, 235, 292.

најбоље речено, јер *сјавајти* није само „обичније“ од *сјајти*, већ сигурно и много више од тога.

Другу групу чине ови примери:

... Нека не *сје*, св'јема кажи (П. П. Његош, Мање пјесме, СКЗ, 49); — ... нит' би зато барбарим ве звали | што ви мросте док су они *сјали* (И. Мажуранић, Смрт Смаил-аге Ченгића, стихови 357—358); — Шта је оно што ме буди, | у поноћи не да *сјајти*? (Змај Ј. Јовановић, Сабрана дела I, 1933, 38); — Небо горе, звезде горе, | све на земљи *сји* ... (исто, 107); — Ноћу су ми какав непосао дали, | мучио се њиме док су они *сјали* (М. П. Шапчанин, Цел. дела I, 252); — Гуја на кациги *сји* му под китом од перја тробојна (Н. Борић, Косовка девојка; Звезда св. I, 1912, 7); — Сунце *сји* и сја у женском оку красном ... (И. Бошњак, Сунчано млијеко, Задар, 1917, 75); — „Ваља му поћи *сјајти*, ваља му авдес дати ... (Ј. Илић, Песме, СКЗ, 121); — Туј Лељо *сји*, | под ђулом *сји*, *сји*, | санак ми сни (исто, 29); — „Ах, Вилхеме! нисам *сјала* | већ за тобом све плакала (Ј. П. Ненадовић, Цел. дела I, 1912, 54); — „Нећу, нећу мила мати. Код тебе је ружно *сјајти* (исто, 100); — Под старим, гробним плочама | данашње доба *сји* (В. Илић, Дела I, 1922, 37); — Дубоким санком земља *сји* (исто, 89); — *Сји* природа, | мир над њом веје озго са висине (М. Јакшић, Песме, СКЗ, 82); — ... кад ветар хуји | млак, плодносан, кад *сје* славуји (Даница Марковић, Тренуци и расположења, СКЗ, 78); — *Сји* млад с грбовима племићским по стени (Ј. Дучић, Сабрана дела III, 72); — *Сји* небо и земља (Песме, СКЗ, 1968, 16); — Сто година *џресји* и сто нових зачне (исто, 26); — Крв као савест не даје му *сјајти* (Влад. Петковић - Dis, Песме, СКЗ, 112); — Мој завичај неге, где ми одмор *сји* (исто, 91); — Таласи и рибе не могуше *сјајти* (И. Великановић; Речник МС); — Небо и земља *сје* у томе часу (В. Илић Млађи, Б. Поповић, Антологија новије српске лирике, 1936, 214); — Лузи *сје* (В. Назор; Књижевни југ књ. III, 1919, 391); — а свуда месец, мир и роса *сјаће* | по чаролиским поноћним пољима (Рад. Драгутиновић, Азурна земља, 1930, 22); ... шта му под кровом *сји* ил' бди, а шта чека ... (В. Живојиновић (V. Massuka), Стихови, СКЗ, 83); — И ја волим да *сјим* под снежним сметом (Десанка Максимовић, Мирис земље, 1958, 135); — *Сји* земља под дебелим снегом (Ј. Поповић; Наша књижевност II, 1946, 60); — Не налази нигде мира | *сјећ* ни седећ ни лежећи ... (Песма о краљу Налу; превео Т. Маретић, СКГ, 4).

Ови примери, у оволиком броју, најбоље показују колико је глаголска реч *сјаити* присутнија у песничком језику него у прозном изразу.⁹ Одавде се затим види да су њене облике употребили песници који пореклом потичу из разних крајева територије српскохрватског језика, и то од времена када је настао савремени књижевни језик, па све до наших дана. Ти су облици већ одавно постали архаични и баш зато их песници каткад узимају при грађењу стихова, који тиме неоспорно добијају у свежини, а такође и у гласовном сазвучју речи. У извесним тренуцима стваралачког надахнућа песник осети потребу и за таквим речима или облицима речи, које иначе има скривене у језичкој свести. Тако стоји и са глаголом *сјаити*. Још је Вук у речнику написао у загради да се „слабо говори него се чује у пјесмама.“ И за то је навео примере из народне поезије. А не треба нарочито истицати да песници код којих се налазе примери за облике глагола *сјаити* у свом општем лексичком фонду имају на првом месту глаголску реч *сјаваити*, коју иначе као такву стално употребљавају. На пример: — Све што је живо мртвијем сном *сјава* (Ј. Илић); — Ил' си будна или *сјаваш* (Ј. П. Ненадовић); — Тихо, тихо, | моје сунце *сјава* (Ј. Јовановић Змај); — Ноћ дубока влада, и све живо *сјава* (В. Ј. Илић); — Драга ми *сјава*, склопила је очи (М. Јакшић); — А сунце жеже . . . *Сјавају* долине (В. Илић Млађи).

Вук у *Српском рјечнику* глагол *сјаити* упућује на *сјаваити* („vide спавати“). А тим „знаком“ („vide“) упућује се „на обичнији и правилнији облик речи.“ Тако је глагол *сјаити* наведен и у другим нашим познатим речницима, у Броз-Ивековићевом, Ристић-Кангргином, Бакотићевом, Деановић-Јернејевом, као и у речнику Матице српске. За лексикографе је, дакле, у књижевном језику главна реч *сјаваити*. Толико је она потиснула глагол *сјаити* из свакодневне и стандардне употребе.

Интересантно је да је са префиксом за- сложени глагол (перфективног вида) *засјаити*, док је с другим префиксима *сјаваити* (*исјаваити се*, *насјаваити се*, *одсјаваити*, *иосјаваити*, *ипрсјаваити*, *ипрсјавати*, *исјавати се*). Истина, код Вука, у речнику, има и *насјаити се* cf. надо-спавати („у пјесми мјесто *насјаваити се*“), као и *иосјаити*, поред *иосјаваити*. Али ово су, у сваком случају, незнатне лексичке речи. Нема сумње да и *засјаити*, *засјим*, својом живом употребом, може донекле утицати да се прост глагол *сјаити* још увек, колико-толико, одржава у језичком потенцијалу.

Ову реч имају и други словенски језици, што значи да је она добивена из прасловенског (**srp-ati*).¹⁰ Има је, на првом месту, у старо-

⁹ Ђ. Јакшић и Ј. Костић употребили су облик *сји* (*се*) у слободном, прозном слогу, али су они, као што се зна, по уметничком стварању и по природи свога талента у првом реду били песници.

¹⁰ Корен **srp*, **sr̥er* је индоевропског порекла (Pj. ЈАЗУ, s.v. с п а т и).

словенском језику. И за разлику од свих других глагола Лескинове 4. врсте — са инфинитивном основом на *-i-* и на *-ě- < -ē-* (на *-a-* иза сугласника *j, č, š, šč* = ст. сл. *ц*): молити, велѣти, слѣшати (<*slyšeti <*slychēti), слѣшѣ, слѣшиши — овај глагол је са основом инфинитива на *-a-*: сѣпати, сѣплѣж, сѣпиши.¹¹ Од данашњих, живих јужнословенских језика, у словеначком језику је: *spáti, -im* (*spi* se mi; *spé*, с п а в а ј у ћ и), у македонском: *сѣше* (*сѣше* мирно; *сѣше* како заклан; ми се *сѣше*; *сѣшјѣше*, *сѣшел*, с п а в а о ј е), а у бугарском: *сѣя*, *сѣши* (Децата *сѣяи*; *сѣи* като заклан; *сѣи* вечен сѣн). — Од источнословенских језика у руском језику је: *сѣаѣѣ*, *сѣлю*, *сѣшиѣ*; прош. *-ал*, *-алѣ*, *-ѣло*; у украјинском: *сѣѣи*, *сѣлю*, *сѣши*. — А од западнословенских, у пољском је: *sprać, śpie, śpiesz, śpi*, у чешком: *spáti, spím*.

Дакле, у свим овим језицима, осим у македонском, инфинитивна основа је на *-a-*, а презентска на *-и-*, као што је и у српскохрватском језику. На основу тога се може рећи да су се те основе тако завршавале и у прасловенском. У македонском књижевном језику ова реч спада у глаголе „*e*-групе“, типа *ѣијам*, *ѣиеш* (императив је *ѣиј*, *ѣијмо*, а глаголска *л*-форма: *ѣиел*); тј. у глаголе са основом презента на *-(j)e-*.¹²

И у српскохрватском језику глагол *сѣаѣи* има облике презента и са таквом основом, тј. са основом *сѣије-*. Из старог језика је за то овај пример: — Иѣаше лећи и казаше да *сѣије* (Б. Кашић, XVII век; РЈ. ЈАЗУ). На истом месту је и пример: — Нини, нини, моје мушко дете, да ми *сѣијеш*, ем да ми порастеш (нар. песма из врањског округа, коју је забележио М.Б. Милићевић). А Гл. Елезовић је у свом дијалекатском речнику (s.v. *сѣаѣи*) навео и ове примере: — Легао да *сѣије*; — Неће дете да ми *сѣије* (Приштина); — Бећар *сѣије* (нар. песма). Такве облике презента забележио је и А. Белић у јужноморавском говору. То су: *сѣијем*, *сѣије*, да *сѣијемо*, *сѣију*, *засѣију* (места: Ниш, Лесковац, Врање, Прибој и др.). За ове примере се може рећи да је то једна од морфолошких црта које су миграционом струјом донесене с југа. Само облик *сѣију* забележен је и у запањско-сврљишком говору (Крива Веја) и у тимочко-лужничком (Лесковица). Иначе су, на овом говорном подручју, заступљени облици: *сѣи*, *сѣе* (3. лице множ.), *сѣу*, *ѣосѣе* (Књажевац, Пирот и др.).¹³

За облике од презентске основе *сѣије-* има потврда и у коришћеним речничким грађама. То су ове:

— С њим вино пију, с Гркињом *сѣију*! (И.С. Ястребов, *Обычаи и ѣбси*, 1886, 252); — а она им вели: „*Сѣије!*“ (Б. Нушић, *Сабрана дела XI*, 194; приповетка *Р’з*, из збирке *Рама-*

¹¹ Ст. М. Куљбакин, *Старословенска грамаѣика*, Београд, 1930, 137.

¹² Б. Конески, *Грамаѣика на македонскиот љитературен јазик II*, Скопје, 1954, 154, 157, 168.

¹³ А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*, 1905, 507, 157.

занске вечери); — „Бојим се, рече, з м и ј е која ми под прагом *сѝије*“ (и с т и; Сабрана дела XIV, 226); — Немам ли ријечи? Да л мртви извори у мени *сѝију*, у дубини, ћуте (Душан Костич, Ђовор земље, 1952, 17).

Као што се види, оба примера за облик *сѝије* нађени код Нушића речи су лица и зато стоје под наводницима; а други се чини као да је изазван обликом генитива *змије*, јер се с њим слаже завршним гласовима. Али је овде битно то да тај облик постоји у говору лица која су га употребила, што је познато писцу који иначе у свом језику редовно има само облике глагола *сѝаваѝи*.

Глагол *сѝаѝи* тако иде и с глаголима *врѝи*, *зрѝи* и *бдеѝи* | *бдјеѝи*, који, поред стандардних облика са основом презента *врѝ-*, *зрѝ-*, *бдѝ-*, имају такође и облике са основом *врѝје-*, *зрѝје-*, *бдѝје-*. А. Пецо чак истиче да у јекавским говорима и код јекавских писаца данас преовлађују облици глагола *врѝи* и *зрѝи* са другом основом (на *-је-*), која је добивена аналогијом према *смјеѝи*, *смјеѝем* и сл. (VI Белићева врста) и да зато нема разлога не признати их и у књижевном језику.¹⁴ — Глагол *сѝаѝи* се разликује од ових глагола наставком за инфинитивну основу (*-а-*: *-ѝ-*). Међутим, сви они имају најпре једносложну презентску основу на *-и-* (*врѝ-*, *зрѝ-*, *бдѝ-*, *сѝи-*), а *бдеѝи* | *бдјеѝи* и *сѝаѝи* су још и семантички опозитуми. Зато мислим да су облици са основом на *-је-* настали према таквим облицима глагола *бдеѝи* | *бдјеѝи*, који су, у савременом књижевном језику, сасвим обични код јекавских писаца, а има их и код других.

Глагол *ћуѝаѝи*

Вук у првом издању речника (1818) наводи глагол *ћућеѝи*, *ћуѝѝим* (ерц.), *schweigen*, *sileo*, на који упућује *ћуѝеѝи*, *ѝим* (рес.) и *ћуѝѝѝи*, *им* (срем.); *ћуѝаѝи* — нема. Одатле излази да те речи онда није ни било у тршићком говору и да Вуку није било познато да она постоји у другим крајевима нашег језика. За данашњи говор Тршића Б. Н и к о л и ћ вели да су баш карактеристични облици: инфинитив *ћуѝаѝи*, презент *ћуѝѝ*, радни придев *ћуѝѝѝ*, императив *ћуѝи*.¹⁵ У другом издању речника има *ћуѝаѝи*, али Вук ту реч упућује на *ћуѝјеѝи*, као на главну и обичнију реч. Тако је и у Броз-Ивековићевом речнику. Треба истаћи да је Ивековић навео s.v. *ћуѝјеѝи* примере са обликом презента (и императива) *ћуѝи* из народних приповедака и пословица. Међутим, *ћуѝи* не мора увек бити облик тог глагола јер и *ћуѝаѝи* има исту презентску основу. За овај глагол Ивековић даје два примера: — Слећи раменима па *ћуѝаѝи* (С т р а ж и л о в о, 1886); — Човјек

¹⁴ Наш језик књ. VIII н.с., 28—35.

¹⁵ Тршићки говор, СДЗБ. књ. XVII, 428.

јој се дивљаше и *ћуџаше* (Ђ. Даничић). Код других наших познатих лексикографа није тако. Деановић и Јернеј имају и *ћуџејти* и *ћуџаши*, а код Ристић-Канрге и у речнику Матице српске *ћуџејти* се упућује на *ћуџаши*. У Бакотићевом речнику је само овај други глагол.

Ни писци наших правописа не поступају у томе једнако. У *Хрвајском правопису* Ивана Броза (1893) и у Белићевом *Правопису* (1950) има и *ћуџаши* и *ћуџејти* („осјећати, ћутати“), а у Боранићевом (од V издања, 1930) и у Матицином *Правопису* (1960) *ћуџејти* /*ћуџејти* је само у значењу „осјећати“. Тако је и у сарајевском *Правописном приручнику* (1972).

У речнику ЈАЗУ глагол *ћуџаши* је наведен с презентом *ћуџајм* и упућује се на *ћуџејти* у значењу „шутјети“, „мучати“, тасеге. Уз то је написано и ово: „У наше вријеме и у Вукову рјечнику“, што значи да за ту глаголску реч није било ниједне потврде у лексичкој грађи која је употребљена за израду овог великог историјског речника. Као реч „нашега времена“ потврђује се ту примером: — Сад кад умукну и црква они се скаменише. Већ нису говорили ништа, само су *ћуџали* и гледали (М. Ђ. Милићевић). Презентски облик *ћуџам* није уопште потврђен у целокупном материјалу. М. Ваљавац га је, као лексички обрађивач, тако дао према презенту других глагола на *-аји* (на пример, према: *љуџаши—љуџајм*, *иџуџаши—иџуџајм*, *зџуџаши—зџуџајм*, *иџиџаши—иџиџајм* и др.).

За глагол *ћуџејти*, *ћуџајм* Ваљавац је навео више примера. Први је: — Самога редовник има помњиво слушати и *ћуџиџи* (М. Дивковић), Са истим обликом је и овај: — Господ ће се бити за вас, а ви ћете *ћуџејти* (Ђ. Даничић). Остали су примери, са облицима презента *ћуџи*, *ћуџици*, *ћуџе* и императива *ћуџи*, из језика писаца (М. А. Релковића, Ј. Рајића, П. П. Његоша, М. Павлиновића) и из народних песама, приповедака и пословица. За Ваљавца су и то облици глагола *ћуџејти* /*ћуџејти*, како их је после и Ивековић одређивао.

У речничкој грађи Института за српскохрватски језик има свега неколико примера за глагол *ћуџејти* /*ћуџејти*. И то су ови:

— Не зна да беседи, а неће *ћуџиџи* (Ј. М у ш к а т и р о в и ћ, Причте, илити по простому пословице . . . , 1807, 85): — да бы се мы со тимъ научили *ћуџиџи* (Г. Захарјевичъ, Два совѣти-тѣлна слова Плутарха . . . , 1807, 59; — Я љу терпѣти и *ћуџиџи* (М. В и т к о в и ћ, Жертва на смъртъ; превод с немачког, 1830, 16); — а умијаше *ћуџејти*, да не питан никад не проговори (Ј. Н о в и ћ Оточанин; Б р ш љ а н, год. II, 1886, 12); — Овдје се Фране заустави и погледа ме са стране. *Ћуџио* сам, јер још нисам разумио смисао његове приче (Зв. Ш у б и ћ, Пред спомеником 1947, 83).

У обимном информативном речнику Матице српске s v. *ћуџејти* дат је пример из Даничићевог језика који је напред наведен за речник

ЈАЗУ. Иначе у Матичиној речничкој грађи нема потврда за употребу облика од инфинитивне основе глагола *ћуијјети* /*ћуијети*. А бројни примери за облике од основе презента овде нису узимани у обзир јер глаголске речи *ћуијјети* /*ћуијети* и *ћуијати* имају једнаке облике од те основе. Од којег је глагола употребљени облик, то треба накнадно одређивати. На пример, за презент *ћуијши* у реченици: — Шта ти знаш? Да тако *ћуијши* к'о мула . . . (Гојко Бановић; *Наша књижевност*, 1946, 517) може се рећи да је од глагола *ћуијати* јер је писац, који је пореклом из Босне, одмах затим употребио глаголску именицу *ћуијање* (од *ћуијјети* је *ћућење*). Али би и тада сигурно био мали број примера за глагол *ћуијјети* /*ћуијети*. Та реч већ одраније није имала ширу употребу, а у савременом језику, код писаца, она, нема сумње, представља реткост. Место ње се на западу употребљава глагол *шуијјети*, који је, у ствари, само гласовна варијанта глагола *ћуијјети*. У речнику ЈАЗУ дат је с најстаријим потврдама из друге половине XVIII века. А у речничким грађама има за то доста примера из језика наших познатих писаца. Да наведем ове:

— Фрањо: Ех да би сви живи *шуијили* (П. Прерадовић); — Ми опет *шућасмо* (А. Шеноа); — *Шуијиши*, као да те жива неима (Ј. Јурковић); — . . . дајте му поштену реч, да ћете *шуијјети* (Е. Кумичић); — Марија је све то вријеме *шуијјела* (Ј. Е. Томичић); — Томаш се угризну за устнице и *шућаше* (А. Ковачић); — Павао Петровић *шућаше* (Ј. Лесковар); — [звонце] које је већ *шуијјело* стотину година . . . (И. Брлић-Мажуранић); — Стари Матковић слушао би *шуијећи* (Ј. Козарац); — Ноћ је глуха и ноћ *шуији*! (С. С. Крањчевић); — Дебељко је зато неко вријеме *шуијмо* (В. Назор); — поноћ над пољима *шуији* . . . (Драг. Домјанић); — И све ће у нијемој *шуијјет* екстази (Драг. Домјанић, *Пјесме*, 1933, 16); — Ипак је тада отресла на Панкраца грубо, да *шуији* (А. Цесарец); — Мученички *шуији* наша глава (Т. Ујевичић); — . . . у чијем оку мрачне, тајне страсти *шуије* (Г. Крклец); — Лед смрти *шуији* (И. Горан Ковачић); — полако тамо, гдјено сунце *шуији* (Мих. Комбол); — само ти *шуијши* као риба (М. Крлеж); — *Шуији* крајина сва уоколо (В. Цар Емин); — Али ми смо и *шуијили* (Б. Ливадић); — само [је] *шуијјела* и плакала (Д. Шимуновић); — Ми *шуијмо* — вели ми Ристо — а и он *ушуији*, и дуго је *шуијмо* (П. Кочић); — И *шуијила* сам . . . Баш сам *шуијила*! (П. Петровић - Пеција); — Док не завршим преговоре . . . да *шуијши* као ове пијавице (И. Самоковлија); — И она је *шуијила* (Св. Ђоровић); — Сједи, подвио ногу пода се . . . пуши и — поваздан *шуији* (И. Андрић); — [звоно] *шуијјело* је хладно (Ј. Косор); — Обоје су *шуијјели* и згледали се (И. Ћипико); — извади из џепа своју пиштаљку — која је одавно

шућела . . . (С. М а т а в у љ); — Ружа није никад ријечи изустила, но, као што је обичај у цура пред људима, *шућила* (Стј. М. Љ у б и ш а); — У рукама му само одлука *шући* (Ј. Ђ о н о в и ћ).

Сви се ови примери, као и други који овде нису наведени, налазе у књижевним делима на југозападном, ијекавском изговору и писци су пореклом са језичког подручја где се у књижевности употребљава тај изговор. Има само један пример из приповетке која је написана на екавском, и то је овај: — *Шући*, Триво, оде ти у бајбокану. — Нећу да *шућим* (Младен О љ а ч а). Али су ово речи лица, а писац је, по рођењу, из Босне. Затим у песми Јована И л и ћ а, који је рођен у Београду, налази се пример: — Стаде кикот дјеце, а пастири *шуће*. Али је он, као што је познато, писао „јужним наречјем“ (Песме, СКЗ, 185). Код њега сам нашао и пример: — Сном природа ц’јела успавана *ћући* (стр. 74) највероватније са обликом глагола *ћућаши*. Што се тиче примера који је наведен у речнику ЈАЗУ (s. v. ш у т ј е т и) из *Лећњих вечери* М. Ђ. М и л и ћ е в и ћ а (—*Шућити*). Ви ништа не знате!) употребило га је, у причи из народног живота, лице које „говори јужним говором“ а које је дошло на Тимок „од Дрине“. Према томе, то није реч Милићевићевог језика.

И у говорном књижевном језику на тој страни свакодневно се чују облици ове глаголске речи на радију и телевизији.

Међутим, код писаца савременог књижевног језика на истоку чија су дела написана екавским изговором у употребљеним грађама нема примера за облике *ћућейи* и *шућейи*: код њих су заступљени једино облици глагола *ћућаши*. Има велики број примера за облике те речи који су од инфинитивне основе (*ћућаши*, *ћућаћу*, *ћућаше*, *ћућасмо*, *ћућао*, *ћућала*, *ћоћућавши* и др.) и није потребно наводити их. Они од основе презенте, који су такође многобројни, као такви нису урачунати у примере за глагол *ћућаши* иако је несумњиво да су то.

Али потврда за тај глагол има и код других. јекавских писаца. То су, на пример, ове:

— Митар и Милка *ћућали* су неко вријеме (Св. Ђ о р о в и ћ, Цел. дела II, 149); — Кнез је *ћућао* као риба (Б. Ч у б р и л о в и ћ); — Само је још Маторац *ћућао*, бијел, погрбљен (Зија Д и з д а р е в и ћ); — . . . *ћућали* као рибе (Емил С. П е т р о в и ћ); — Сељак је доста дуго *ћућао* и није хтио да каже шта је Роша рекао (И. А н д р и ћ); — Над њим је *ћућало* јесење небо (Б. Ђ о п и ћ); — *Ћућао* је сад као заливен (Дмитар Ђ у к и ћ); — . . . сеоска утрина на којој су . . . *ћућале* старе мршаме кљусине (Душан Ђ у р о в и ћ); — . . . и већ замишљама како ћу . . . говорити и *ћућаши* с блиским људима (Род. Ч о л а к о в и ћ); — машина је *ћућала* (Р. З о г о в и ћ).

Ови и слични ненаведени примери довољно показују да глаголска реч *ћуштаи* постаје све распрострањенија код писаца новијег и данашњег времена и све се више уопштава и у говорном и у писаном језику, осим у оним крајевима где још увек егзистира *шушјејети*. А глагол *ћушјејети* /*ћушејети*, да поновимо, потиснут је сасвим или скоро сасвим из књижевне употребе.

Кад *ћушјејети* значи „осећати“ и сл., тј. кад је прелазни, непрелазни и рефлексивни глагол (са заменичком речцом *се*), онда је то врло употребљива реч у књижевном језику, такође, већином код наших западних писаца, што се може видети и из ових примера:

— Чисто је *ћушио* да пролази час (К. Ш. Ђ а л с к и); — Није при том ништа *ћушио* ни страха ни смиловања (А. Ш е н о а); — срце које *ћуши* сваку тугу (Д. Д е м е т е р); — јер се и она сама *ћуши* мањином (Ф. Р а ч к и); — То је била њезина за- даћа, од како је почела . . . својим срцем *ћуши* (Ј. К о з а р а ц); — И *ћуши*, гдје му расту крила (С. С. К р а њ ч е в и ћ); — заправо он тога није *ћушио* (Ј. Л е с к о в а р); — Сада се *ћушила* лакше (М. Л и с и ч а р); — Стојан ипак *ћуши* мирис прољећа (Д. Ш и м у н о в и ћ); — и *ћушим* течај крви (М. Б е г о в и ћ); — он је *ћушио* неугодне сусједове очи на своме потиљку (И. Г. К о в а ч и ћ); — Сватко, тко *ћуши* у себи снаге . . . (А. Б а р а ц); — „Ја се налазим . . . у ономе стању, кад човик *ћуши* да има само кожу (С. М а т а в у љ); — А *ћушим* потребу да се с ким поразговорим (И. Ђ и п и к о); — Оморике црне *ћуше* давну тугу (Г. К р к л е ц); — све више *ћушим*, како ми навире мисао да га убијем (М. Б о ж и ћ); — Ја у души *ћушим* мирис хризантема (А. Ш а н т и ћ); — Да л’ њено срце *ћуши* исту слад? (Б. Р а д и ч е в и ћ); — Лежим и *ћушим* своје тело (В. П е т р о в и ћ); — Он *ћуши* додир неког тајног крила (Свет. С т е ф а н о в и ћ); — Ја га *ћушим* и бићу његова [= волим] (И. В о ј н о в и ћ).

У речнику ЈАЗУ има да се ова реч јавља у грађи од почетка XVI века. И ту је наведен велики број примера са њеним облицима, одакле се види да је она и у старом језику била са врло развијеном употребом. А за глагол *ћушјејети* у значењу „мучати“, „не говорити“ стоји да се јавља од XVII века. Развитак тог значења П. С к о к види у „закону резултата“: тко дуго ћути „осјећа, трпи, а никоме не каже то“, тај шути.¹⁶ Али је та реч од почетка имала ограничену употребу. И сигурно је глагол *шушјејети* настао из потребе за гласовним диференцирањем глагола *ћушјејети* који значи тасере од *ћушјејети* у значењу *sentire*.

Напред је речено да се код екавских писаца налазе само облици глагола *ћуштаи*. Тако је и у народним говорима источног изговора

¹⁶ *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I, Zagreb, 1971, s. v. *ćutjeti*.

који су у основици књижевног језика. Међутим, у говорима косовско-ресавског типа забележени су облици глагола *ћуиџеи*. На пример, у Е л е з о в и ћ е в о м речнику има да је на Косову *ћуиџеи*, *ћуиџи* (нпр. — Доста сам *ћуиџе*). А у Левчу је Р. С и м и ћ забележио: *ћуиџе*, *ћуиџела*, *ћуиџе мо*, *ућуиџе* и сл.¹⁷ Према усменом саопштењу проф Д. Јовића у трстеничком говору је такође *ћуиџе*, *ћуиџела* и сл. А тако је и у говору крушевачког краја (Расина): сви су *ћуиџели*, они се *ућуиџе*, само је *ћуиџе*, ђн *ићуиџе* мало, па викну и сл. Затим је П. И в и ћ забележио ову реч у Гочу код Врњаца, у Крушчици код Беле Цркве и у Крстуру код Сегедина.¹⁸ — Али старији екавски говори, као што је познато, немају стварнијег удела у развоју нашег књижевног језика. И ови су облици, наравно, остали са дијалекатским обележјем.

Р. С и м и ћ на истом месту вели да изговор вокала *-е-* место *-а-* (<ѣ) у дијалекатским облицима *јучџе* и *ћуиџе* представља ширење „основинског наставка *-е-* са инф. основе глагола типа *-еи*: *-им* и на глаголе типа *-аи*: *-им*.“ И то је тачно кад је у питању глагол *хучаи*, као и слични глаголи који у поменутом говорима имају облике од инфинитивне основе на *-е-* (нпр. у говору крушевачког краја је и: *кљџе*, *јџе*, *врџиџе*, *иљџиџела* киша, *иџиџело* маче, нешто *зџџе* и сл. поред: *шрџе*, *лежџела*, *блџџело* јагње, нешто *дрџе* у рџу и др.), као што је то случај и са многим глаголима на *-иџи* (нпр. у истом говору је: *вџе*, *прежалџела* ђца, *лџе* на маџер, *осџе* га деџа; затим: *вџџе*, *иљџе*, *преџџели*, *огаџџе*, *мисџела*, које је примере забележио и Симић у Левчу). Међутим, тако се не може рећи и за облик *ћуиџе*. Јер *ћуиџаи* није основни лик те речи, као што смо видели, већ се она јавља тек у новије време место *ћуиџеи* | *ћуиџеи* на одређеној и доста ограниченој језичкој територији и наставак *-а-* у основи инфинитива није фонетског порекла (од *ѣ*).

У речнику Југославенске академије нема ништа о томе како је *ћуиџаи* настало. А код П. С к о к а, у његовом етимолошком речнику, s. v. *ћуиџеи* има само толико да место „инхоативног *-џи* и фактитивног *-џи*“ постоји такођер: *ћуиџаи*, *ћуиџи* impf. . . поред pf. *ућуиџаи*, *ућуиџи*.¹⁹ Јасно је да је „основинско“ *а* ту постало једино аналогјом. Наиме, мислим да се може претпоставити да је према слагању у презентској основи глагола *ћуиџеи* | *ћуиџеи* и глагола *мучаи*, који значи исто: „не говорити“, „не издавати гласа од себе“ — *ћуиџи*, *ћуиџи* итд., императив *мучи* (Вук, Рјечник), прилог садашњи *мучџи*: *мучџи*, *мучџи* итд., императив *мучи* (Вук, Рјечник), прилог садашњи *мучџи* — а онда и других глагола на *-аи* тога типа, дошло и до слагања у основи инфинитива; тј. према *мучаи*, *мучах*, *мучао* и према таквим облицима

¹⁷ Р. С и м и ћ, *Левачки џовор*, Београд, 1972, 137, 443—444.

¹⁸ П. И в и ћ, *О џовору Галиџољских Срба*, 1957, 292.

¹⁹ Презентски облик *ћуиџи* Скок је сигурно узео из речника ЈАЗУ.

сличних глагола добивено је, најпре у најмлађим екавским говорима, и *ћӯшай̄ти*, *ћӯшах*, *ћӯшао*. Ти су се облици, затим, нарочито у новије време, даље ширили и шире се све више у писаном и говорном књижевном језику других крајева.

Ове глаголске речи има и у македонском језику: *ќӯшти*, али се она у речнику упућује на глагол *молчи*, који се налази и у свим другим словенским језицима. За *ћӯш̄је̄ти* у значењу *sentire, fühlen* С к о к, у етимолошком речнику, наводи паралеле из „староцрквенославенског“ језика и из западнословенских и источнословенских језика. И тај „свеславенски“ глагол води порекло од прасловенског корена **tjut-*. С к о к допушта да може бити и „балтославенски“ ако се узме да је настао од префиксалне сложенице **ot-jutiti/-teti*. На истом месту објашњена је и варијанта *шӯш̄је̄ти*, која постоји само у српскохрватском језику.

Бранислав Милановић